

УДК 343.9

DOI 10.36919/3041-1149(Print).8.2025.182-187

О. В. Кузьменко,*кандидат юридичних наук, доцент,
завідувач відділу науково-організаційного
забезпечення та видавничої діяльності**НДЦ «Інститут соціально-правових та політичних
досліджень імені Олександра Яременка»,**УДУ імені Михайла Драгоманова
email: el.v.linnik@gmail.com***ORCID 0000-0002-6117-523X;****П. В. Цимбал,***доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри права,**ПВНЗ «Європейський університет»
email: tsymbal52@meta.ua***ORCID 0000-0002-7244-4669**

МОЖЛИВОСТІ СУДОВИХ ЕКСПЕРТИЗ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ, ПОВ'ЯЗАНИХ З ПІДРОБКОЮ ДОКУМЕНТІВ

Стаття присвячена дослідженню можливостей судових експертиз під час розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних з підробкою документів.

Зазначено, що підроблення документів полягає в зміні змісту справжнього документа або у створенні повністю фальшивого документа, який за зовнішніми ознаками імітує справжній, а також у внесенні недостовірних відомостей до офіційного бланка.

Визначено, що для встановлення справжності або підроблення відповідного документа насамперед проводиться судово-технічна експертиза документів. Існують такі види технічної експертизи документів: 1) експертиза реквізитів документів; 2) експертиза друкарських форм; 3) експертиза матеріалів документів.

Крім того, досліджено, що в разі наявності електронного оригіналу документа (файлу) можливо провести комплексну технічну експертизу документів і комп'ютерно-технічну експертизу для вирішення ряду ідентифікаційних завдань. Водночас важливо враховувати, що для запобігання втрати інформації під час роботи з комп'ютерною технікою, її вилучення й огляд потрібно здійснювати з допомогою спеціаліста у сфері комп'ютерно-технічних досліджень.

Ключові слова: *кримінальне правопорушення, судова експертиза, підробка документів, підроблені документи, технічна експертиза документів, почеркознавча експертиза, комп'ютерно-технічна експертиза.*

Постановка проблеми та її актуальність. Проблематика підробки документів залишається однією із ключових у сфері боротьби зі злочинністю, оскільки такі діяння часто супроводжують інші види кримінальних правопорушень і спричиняють суттєві правові та економічні наслідки. Встановлення факту підробки документів і притягнення винних осіб до відповідальності значною мірою залежить від результатів судових експертиз, зокрема технічної експертизи документів і почеркознавчої експертизи.

У зв'язку з постійним ускладненням способів фальсифікації, розвитком технологій та використанням новітніх засобів виготовлення підроблених документів виникає об'єктивна потреба у вдосконаленні методик експертного дослідження та підвищенні якості експертних висновків. Особливого значення набувають питання правильного призначення експертиз, формування завдань для експертів, інтерпретації результатів дослідження в кримінальному

провадженні. Саме тому дослідження можливостей судових експертиз у розслідуванні кримінальних правопорушень, пов'язаних із підркобою документів, є актуальним як з теоретичного, так і з практичного погляду, оскільки сприяє підвищенню ефективності розслідування та зміцненню доказової бази в кримінальних провадженнях.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Кримінальні правопорушення, пов'язані з підркобою документів, а також їхнє досудове розслідування та використання водночас спеціальних знань у своїх працях досліджувало багато вчених, серед яких: О. В. Ананьїн, І. В. Білоус, І. В. Гора, В. В. Копча, А. О. Мілевська, О. Ф. Самойлова, Л. С. Тальянчук, Т. В. Українець та інші.

Мета статті полягає в дослідженні можливостей судових експертиз під час розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних з підркобою документів.

Виклад основного матеріалу дослідження. На сучасному етапі розвитку суспільства, що характеризується динамічним зростанням науково-технічних і комунікаційних технологій, спостерігається певна інтелектуалізація кримінального середовища. Досягнення науково-технічного прогресу сприяли появі новітніх способів виготовлення документів та їхніх реквізитів, що використовуються, зокрема, в протиправній діяльності. До вчинення кримінальних правопорушень, пов'язаних із підркобою документів, залучаються особи, які володіють високим рівнем знань у сфері науки й техніки та мають професійні навички роботи зі спеціалізованим обладнанням для виготовлення різних видів документів.

Документи традиційно виступають одним із найбільш поширених об'єктів криміналістичного дослідження, що обумовлено їхнім широким використанням у різних сферах суспільного життя та частим залученням у механізмах вчинення злочинів. Встановлення справжності документів здійснюється, зокрема, через виявлення та дослідження наявних на них спеціальних захисних елементів.

На нашу думку, варто погодитися із твердженням, що вдосконалення спеціальних елементів захисту цінних паперів, грошових знаків і документів суворого обліку належить до сукупності загальнодержавних заходів запобігання їхньому фальшуванню [1, с. 60].

Водночас науковці поділяють засоби захисту від підробок на: технологічні, поліграфічні та фізико-хімічні.

Технологічний захист – це комплекс ознак, що являє собою елементи, внесені в процесі виготовлення складових частин документів за допомогою спеціальних технологічних процесів. Елементами технологічного захисту є: композиційний склад паперу, розміри документа, захисні волокна, захисні стрічки, захисні нитки, конфетті, водяний знак, тип підкладки, голограми, кінеграми, перфорація, композиційний склад фарб, ефект метамерії кольору тощо.

Поліграфічний захист виражається у використанні певних способів і прийомів поліграфічного друку, а також у нанесенні на папір спеціальних елементів поліграфічними способами. Основними видами поліграфічного захисту є: види друку, мікродрук, райдужний друк, орловський друк, приховані зображення, графічні елементи (гільйошні сітки, розетки, віньєтки тощо), фонові сітки, наскрізні (сумісні) зображення, оптичні ефекти, безбарвне тиснення.

Фізико-хімічний захист базується на використанні в сполуках матеріалів документів хімічних речовин, наявність яких може бути визначена спеціальними методами. До таких матеріалів належать: люмінофори (флуоресцентні та фосфоресцентні фарби), інфрачервоні матеріали, феромагнітні компоненти, метамерні фарби; оптично змінні (ОВІ) фарби [1, с. 60].

Однак, на жаль, ніякі види захисту не можуть вплинути на те, що з кожним роком не лише збільшується кількість кримінальних правопорушень, пов'язаних з підркобою документів, а й удосконалюються та виникають нові способи такої підробки.

І тому в техніко-криміналістичному дослідженні документів встановлення способу виготовлення документа є одним із завдань, яке полягає у встановленні прийомів та засобів, що застосовували для виготовлення документа, наданого на дослідження.

Досить важливим завданням криміналістичного дослідження є встановлення способу підробки документів із спеціальними засобами захисту, оскільки це дає змогу на стадії досудового розслідування побудувати обґрунтовані слідчі версії щодо вчиненого кримінального правопорушення, а також спланувати оперативно-розшукові заходи з метою пошуку джерела

підроблених документів. Результати криміналістичного дослідження цього виду документів можуть використовувати не тільки для отримання доказової інформації, а й для одержання розшукової інформації щодо місця розташування поліграфічної або іншої техніки, яку використовували для виготовлення підробок, а також для встановлення відомостей стосовно осіб, причетних до вчинення цього злочину. На підставі вивчення способу виготовлення підроблених документів можна запобігти підробці документів із спеціальними засобами захисту вже відомим способом [2, с. 209].

На нашу думку, підроблення документів полягає в зміні змісту справжнього документа або у створенні повністю фальшивого документа, який за зовнішніми ознаками імітує справжній, а також у внесенні недостовірних відомостей до офіційного бланка.

Слушним у цьому відношенні є також відома науці класифікація підроблення на повне та часткове. Водночас підтримуємо підхід, відповідно до якого повне підроблення буде наявне в таких випадках: 1) коли документи походять не від уповноваженого суб'єкта органу державної влади, органу місцевого самоврядування, підприємства, установи, організації, самозайнятої особи; 2) коли відсутні правові підстави для відображення відомостей, які фіксуються в підробленому документі; 3) коли документ виготовляється на підробленому бланку або хоча б і на справжньому, але зміст інформації, яка вноситься в нього, є недійсним. Часткове ж підроблення документа визначається нами як видозмінення справжнього документа. Для цього виду підроблення характерним є наявність справжнього документа, який містить усі відповідні реквізити та певні відомості офіційного характеру. Формування обману тут відбувається через внесення змін чи доповнень у реквізитний склад, а також за допомогою заміни окремих елементів змістовної частини документа. Цього може бути досягнуто через виправлення, підчистки, закреслення, часткове чи повне знищення тексту підробки підпису, проставлення на документі підробленої печатки тощо [3, с. 185].

Для виготовлення документів зі спеціальними засобами захисту злочинці підробляють чи імітують справжні захисні елементи. Оскільки це пов'язано зі значними технічними складнощами, захисні елементи в разі підробки виготовляються спрощеними способами. Для відтворення текстів, візерунків, розеток та інших зображень найчастіше застосовується сучасна копіювально-розмножувальна техніка. Коли є можливість використати поліграфічну техніку, то зазвичай застосовують найбільш прості технологічні способи, наприклад замість глибокого друку – високий або плоский.

Найнебезпечнішим, на думку Т. В. Українець, способом повного підроблення бланків є застосування поліграфічної техніки, матеріалів і засобів, аналогічних до тих, що застосовуються для виготовлення справжніх документів. Таке підроблення дає змогу виготовляти якісні підробки в значній кількості, які важко відрізнити від справжніх бланків без детального експертного дослідження [4, с. 139].

Зазвичай під час досудового розслідування досліджуваної нами категорії кримінальних правопорушень, як і майже в усіх інших провадженнях, обов'язково використовуються спеціальні знання. Участь спеціаліста-криміналіста за фактами підроблень документів є доцільною насамперед під час проведення огляду місця події, обшуку, слідчого експерименту, отримання зразків для проведення експертизи, в процесі підготовки до проведення допиту, одночасного допиту двох чи більше вже допитаних осіб. Допомога спеціаліста може полягати в: консультуванні слідчого про можливості відповідної слідчої (розшукової) дії, застосуванні потрібних техніко-криміналістичних засобів; фіксації результатів слідчої (розшукової) дії, зокрема слідчої інформації, що вказує на конкретні способи підроблення документів; виявленні предметів і засобів (інструментів), використаних під час виготовлення підроблених бланків, реквізитів; визначенні предметів і документів, які варто вилучити з місця проведення огляду, обшуку; висуванні версії про особу злочинця тощо. У процесі провадження слідчих (розшукових) дій у кримінальних провадженнях за фактами підроблення документів з метою виявлення та вилучення криміналістично значимої інформації актуальною є участь не тільки спеціалістів-криміналістів, а й фахівців у сфері комп'ютерної техніки [5, с. 87].

Однак, на нашу думку, у розслідуванні та судовому розгляді факту підробки документів найбільшу доказову цінність несуть результати відповідної судової експертизи.

Для встановлення справжності або підроблення відповідного документа насамперед проводиться судово-технічна експертиза документів. Цей вид дослідження належить до класу криміналістичних експертиз. Відповідно до Закону України «Про судову експертизу» це дослідження може проводитися лише в державних спеціалізованих установах, а саме: експертних установах Експертної служби МВС України, СБУ, Державної прикордонної служби України, Міністерства юстиції України [6].

Відповідно до Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень (далі – Інструкція) існують такі види технічної експертизи документів:

1) експертиза реквізитів документів, яка вирішує такі завдання: установлення фактів і способів унесення змін до документів та виявлення їхнього первинного змісту; виявлення слабовидимих або невидимих текстів (зображень) на матеріалах документа тощо;

2) експертиза друкарських форм, основними завданнями якої є встановлення типу й ідентифікація комп'ютерної та копіювально-розмножувальної техніки за виготовленими з їхньою допомогою матеріальними документами; встановлення способу нанесення відтисків печаток, штампів, факсиміле тощо;

3) експертиза матеріалів документів, до завдань якої належить встановлення роду, виду (іншої класифікаційної категорії) матеріалів, на яких і за допомогою яких виконувався (виготовлявся) документ, та їхньої спільної (або різної) родової (групової) належності тощо [7].

Щодо стадій проведення цієї експертизи, то дослідження документа розпочинають з його ретельного огляду. Експерт уважно вивчає документ, написи, зображення й малюнки, що містяться на ньому, звертає увагу на відповідні ознаки викривлення ліній, розмитості зображень. Ці пізнавальні процеси можуть сформувати в експерта попередню думку про підроблення документа, зокрема про «грубу» підробку, тобто матеріальний її вид. На другій стадії вивчаються захисні елементи документа. Якщо за обставинами провадження потрібно провести порівняльне дослідження, то зіставляються розміри документа, колір і відтінок зображень, розташування текстів. Експерт зіставляє усі деталі. Потрібно також порівняти будову та розташування захисних елементів; порівнюються й матеріали документа: пластик, фарба. На завершальній стадії експерт описує хід дослідження, дає відповіді на поставлені запитання, складає висновок експерта й оформлює його відповідні реквізити [4, с. 140–141].

Наступною важливою судовою експертизою, яка може бути призначена під час розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних з підробкою документів, є почеркознавча експертиза. Завданням судової почеркознавчої експертизи є встановлення виконавця підпису. На жаль, експерти в процесі порівняльного дослідження не завжди визначають саме виконавця запитуваного підпису, однак висновки щодо того, чи виконувала підпис особа, від імені якої він значиться, більшою мірою формулюють у категорично негативній формі (наприклад, «підписи в наданих документах виконані не орендодавцем, а іншою особою»).

Відбитки печатки в досліджуваних експертами документах мають невідповідності та підробляються. Відбитки в цих документах наносять печатками інших установ або такими, що були раніше знищені, або ж нанесенням за допомогою копіювально-множильної техніки. У разі якісно наданому порівняльному матеріалі та відповідному уточненні обставин справи (провадження) експерти підтверджують підробку такого важливого реквізиту [8, с. 321].

Варто зазначити, що, на нашу думку, рівень якості проведення судово-почеркознавчої експертизи значною мірою обумовлюється якістю наданих для дослідження зразків або підписів особи, що підлягає ідентифікації, зокрема вільних, умовно-вільних та експериментальних. Найбільш інформативними є вільні зразки (заяви, особисті нотатки тощо), оскільки саме вони найбільш повно відображають індивідуальні писемно-рухові навички автора. Водночас для ефективного використання зразки мають відповідати вимогам щодо авторства, характеру письма, часу виконання та матеріалу документа.

Крім того, у разі наявності електронного оригіналу документа (файлу) можливо провести комплексну технічну експертизу документів і комп'ютерно-технічну експертизу для вирішення ряду ідентифікаційних завдань. Водночас важливо враховувати, що для запобігання втрати інформації під час роботи з комп'ютерною технікою, її вилучення й огляд потрібно здійснювати з допомогою спеціаліста у сфері комп'ютерно-технічних досліджень.

Відповідно до Інструкції експертиза комп'ютерної техніки та програмних продуктів під час розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних з підrobкою документів, може призначатися для вирішення таких завдань: 1) встановлення робочого стану комп'ютерно-технічних засобів; 2) встановлення обставин, пов'язаних з використанням комп'ютерно-технічних засобів, інформації та програмного забезпечення; 3) виявлення інформації та програмного забезпечення, що містяться на комп'ютерних носіях; 4) встановлення відповідності програмних продуктів певним версіям чи вимогам на його розробку [7].

Варто також зазначити, що все частіше на експертне дослідження направляються паспорти (пластикові ID-картки та для виїзду за кордон). З метою ідентифікації особи в паспортний документ вноситься набір біометричних даних, тобто сукупність даних про особу, зібраних на основі фіксації її характеристик, що мають достатню стабільність та істотно відрізняються від аналогічних параметрів інших осіб (біометричні дані, параметри – відцифрований підпис особи, відцифрований образ обличчя особи, відцифровані відбитки пальців рук). Отже, коли особа використовує чужий паспортний документ, провівши дактилоскопічну чи почеркознавчу експертизу, слідчий, дізнавач може встановити ознаки підrobки паспортного документа та скерувати провадження далі до суду з метою встановлення чи спростування факту підrobки документа, оскільки лише за рішенням суду встановлюється, чи має місце факт підrobки документа [9, с. 276].

Висновки. Отже, на основі викладеного вище, можна зробити висновок, що, незважаючи на розвиток спеціальних засобів захисту, підrobка документів залишається поширеним кримінальним правопорушенням. Ключовими експертизами, що можуть бути призначені у відповідних кримінальних провадженнях, є судово-технічна експертиза документів, почеркознавча та комп'ютерно-технічна експертиза, які дають змогу встановити спосіб виготовлення підrobок та ідентифікувати злочинців.

Крім того, успішне розслідування вимагає комплексного підходу та співпраці між слідчими, експертами й фахівцями в різних галузях.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Ткаченко Я. В., Іванко Є. Б. Засоби захисту бланків документів і печаток від підrobок. *Міжнародний науковий журнал «Інтернаука»*. 2022. № 2. С. 59–61.
2. Мілевська А. О. Способи підrobки нотаріальних документів та їх ознаки. *Науковий вісник Національного університету державної податкової служби України (економіка, право)*. 2014. № 2. С. 208–213.
3. Парасюк Н. М. Підrobлення як форма злочинного діяння (проблеми кримінально-правового регулювання). *Юридичний науковий електронний журнал*. 2015. № 6. С. 183–187.
4. Українець Т. В. Судово-технічна експертиза документів під час розслідування підrobлення посвідчення водія, його збуту та використання. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2024. Вип. 82 (3). С. 137–142.
5. Климчук М. П. Використання спеціальних знань під час розслідування підrobлення документів. *Європейський правничий часопис*. 2024. Вип. 3. С. 83–89.
6. Про судову експертизу : Закон України від 25.02.1994 № 4038-XII // База даних «Законодавство України» / ВР України. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12#Text>
7. Про затвердження Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень : наказ Міністерства юстиції України від 08.10.1998 № 53/5. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98#Text>
8. Тальянчук Л. Підrobка документів у сфері земельних відносин: аналіз експертної практики. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 12. С. 319–323.
9. Ананьїн О. В., Кирик М. М. Визначення поняття «підrobлені документи». Особливості проведення судово-технічної експертизи паспортних документів, виготовлених у форматі ID 3. *Криміналістика і судова експертиза*. 2024. Вип. 69. С. 270–279.

REFERENCES

1. Tkachenko Ya. V. Ivanko Ye. B. (2022). Zasoby zakhystu blankiv dokumentiv i pechatok vid pidrobok [Means of protecting document forms and seals from forgery]. *International scientific journal «Internauka»*. No. 2. P. 59–61 [in Ukrainian].
2. Milevska A. O. (2014). Sposoby pidrobky notarialnykh dokumentiv ta yikh oznaky [Methods of forgery of notarial documents and their signs]. *Scientific Bulletin of the National University of the State Tax Service of Ukraine (Economics, Law)*. No. 2. P. 208–213 [in Ukrainian].
3. Parasyuk N. M. (2015). Pidroblennia yak forma zlochynnoho diiania (problemy kryminalno-pravovoho rehuliuвання) [Forgery as a form of criminal act (problems of criminal law regulation)]. *Legal scientific electronic journal*. No. 6. P. 183–187 [in Ukrainian].
4. Ukrainians T. V. (2024). Sudovo-tekhnichna ekspertyza dokumentiv pid chas rozsliduvannia pidroblennia posvidchennia vodiia, yoho zbutu ta vykorystannia [Forensic examination of documents during the investigation of forgery of a driver's license, its sale and use]. *Scientific Bulletin of the Uzhhorod National University. Series: Law*. Issue 82 (3). P. 137–142 [in Ukrainian].
5. Klymchuk M. P. (2024). Vykorystannia spetsialnykh znan pid chas rozsliduvannia pidroblennia dokumentiv [Using special knowledge during the investigation of forgery of documents]. *European Legal Journal*. Issue 3. P. 83–89 [in Ukrainian].
6. Law of Ukraine on forensic examination : dated 02/25/1994 No. 4038-XII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12#Text> [in Ukrainian].
7. Order of the Ministry of Justice of Ukraine on approval of the Instructions on the appointment and conduct of forensic examinations and expert studies and Scientific and methodological recommendations on the preparation and appointment of forensic examinations and expert studies : dated 10/08/1998 No. 53/5. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98#Text> [in Ukrainian].
8. Talyanchuk L. (2019). Pidrobka dokumentiv u sferi zemelnykh vidnosyn: analiz ekspertnoi praktyky [Forgery of documents in the field of land relations: analysis of expert practice]. *Entrepreneurship, economy and law*. No. 12. P. 319–323 [in Ukrainian].
9. Ananyin O. V., Kyryk M. M. (2024). Vyznachennia poniattia «pidrobleri dokumenty». Osoblyvosti provedennia sudovo-tekhnichnoi ekspertyzy pasportnykh dokumentiv, vyhotovlenykh u formati ID 3 [Definition of the concept of «forged documents». Features of conducting forensic examination of passport documents made in ID 3 format]. *Forensic science and forensic examination*. Issue 69. P. 270–279 [in Ukrainian].

O. V. Kuzmenko, P. V. Tsymbal. POSSIBILITIES OF FORENSIC EXPERTISE IN THE INVESTIGATION OF CRIMINAL OFFENCES RELATED TO DOCUMENT FORGERY

The article is devoted to the study of the possibilities of forensic examinations in the investigation of criminal offenses related to document forgery.

It is noted that document forgery consists in changing the content of a genuine document or in creating a completely false document that imitates the genuine one in appearance, as well as in entering unreliable information into an official form.

It is determined that in order to establish the authenticity or forgery of the relevant document, first of all, a forensic technical examination of documents is carried out. There are the following types of technical examination of documents: 1) examination of document details; 2) examination of printing forms; 3) examination of document materials.

In addition, it is studied that in the case of the availability of an electronic original of a document (file), it is possible to conduct a comprehensive technical examination of documents and computer technical examination to solve a number of identification tasks. At the same time, it is important to consider that to prevent loss of information when working with computer equipment, its extraction and inspection should be carried out with the help of a specialist in the field of computer technical research.

Key words: criminal offense, forensic examination, forgery of documents, forged documents, technical examination of documents, handwriting examination, computer technical examination.